

tické v zemích, jež sociální bezpečnosti chtějí dosáhnout.

První kapitola se zabývá teorií sociálního zabezpečení. Uvádí ji pracovník Mezinárodní organizace sociálního zabezpečení V. Rys referátem, nazvaným „Sociologie sociálního zabezpečení“ (str. 141–176). Zdůrazňuje institucionální charakter sociálního zabezpečení. Tato instituce je výsledkem dlouhého historického vývoje. Pozoruhodné je třídění sociologických faktorů sociálního zabezpečení na vnější a vnitřní (z hlediska státu). V celé knize je to nejsystematičtější sociologický pohled na sociální zabezpečení. Další příspěvek venezuelského profesora sociologie P. Barbozy de la Torre (Některé aspekty sociálního zabezpečení, str. 177 až 184) v tradici iberoamerické sociologie redukuje výklad pojmu na psychické složky (postoje a přání).

Druhá kapitola je věnována metodologii sociálního zabezpečení. Uvádí ji profesorka bruselské university H. Janneová statí „Funkcionální zkoumání sociálního zabezpečení“ (str. 207–214). Patří k pozoruhodným částem knihy. Je to podnětná stať, která navíc dobře osvětluje funkci sociálního zabezpečení v moderní společnosti a její neslučitelnost se starým liberalistickým pojetím státu. Funkcionální analýza se tu ukazuje jako vhodný nástroj ke zkoumání makrostrukturálních útvarů a procesů.

Třetí kapitola má název „Sociální zabezpečení a obyvatelstvo“. Pokouší se řešit demografické aspekty problému. Největší pozornost upoutává studie známého francouzského demografa A. Sauvyho o vztazích mezi sociálním zabezpečením a demografií (str. 237–254). Zabývá se hlavně vztahem ekonomicky aktivního a neaktivního obyvatelstva.

Další kapitoly se zabývají sociálním zabezpečením v městském a venkovském prostředí (kapitola 5.), jeho významem pro rodinu (6.), různými rasovými a národnostními skupinami (7.), vztahem sociálního zabezpečení a axiologie, kde jsou patrné vlivy existencionalistické filosofie (kap. 8.), otázkami volného času a kultury (kap. 9.), zdravotnictvím (kap. 10.), plánováním (kap. 11.) a rozvojem zemí (kap. 12.).

V závěru se praví (str. 605): „Svou povahou, cíli a dynamikou je [sociální zabezpečení] sociální jev, jehož zkoumání má výrazně sociologický charakter. Sociologie má zkoumat sociální zabezpečení, jeho různé historické a institucionální aspekty, vnitřní a vnější faktory, jež působí na jeho rozvoj, společenské skupiny a struktury, v nichž funguje“. Tento závěr lapidárně ukazuje možnosti sociologie sociálního zabezpečení také u nás.

Celá kniha by v evropských poměrech měla asi stručnější dikci. Podává dost systematický přehled problematiky oboru a je-

jiho řešení, není to však ještě důkladný vědecký systém. Vypracovat takový systém by byla skvělá příležitost pro naši sociologii. Byl by to její hodnotný příspěvek k mezinárodní sociologii, který by mohl ukázat funkci sociální bezpečnosti v socialistickém společenském systému.

Václav Lamser

Literatura jako umění a jako zboží

(Leo Lowenthal k otázce metod a problémů sociologie literatury)

Sociologická interpretace tzv. umělecké (vysoké) a masové (nízké, zábavné, okrajové, periferní, marginální aj.) kultury vůbec a literatury zvláště se ve světovém měřítku netěšila a dosud netěší zvláštní pozornosti společenských věd. Akademické disciplíny, které se tradičně zabývaly vývojem a rozbohem dokumentů lidské kultury a jsou poznamenány specializovaným resortnictvím (úzké zřetele estetizující, filologizující, historizující bez uvědomění společenského kontextu), se daly překvapit nevidaným přívalem a náporům masové kultury — od literárních bestsellerů přes komerční filmy až po společenské hry — a projevily vůči ní rozpaky a bezradnost. K projevům této bezradnosti patří indiferentnost, apatie, vznešená povýšenost, okázalý nezájem.

U nás daly následky primitivismu, omezenosti a deformací období tzv. kultu osobnosti této, všeobecné situaci specifické zabarvení. Jak správně poznamenal L. Sochor v úvodu k rozboru Goldmannovy studie o sociologii románu¹, sociologické pojetí kultury je u nás namnoze chápáno jako jakési pejorativum, zjednodušující a zkrslující složité vztahy mezi duchovní kulturou a sociální skutečností, ekvivalentní „vulgárnímu sociologismu“². Z obavy o svébytnost a autonomii uměleckých děl je sociologická interpretace tolerována nejvýš ještě v oblasti masové kultury, kde jsou estetické zřetele považovány za irelevantní, kde se tedy už sociologií „nedá nic zkazit“.

Na Sochorovu podnětnou úvahu, apelující právem na potřebu sociologického výzkumu literárních jevů v duchu tvořivého marxismu, reagoval J. Cigánek poznámkou *Znovu sociologie literatury* v Literárních novinách (č. 35/1965). Rozvíjí tu Sochorovy postřehy takto: „Při účtování s nedávnou kulturní minulostí rádi hovoříme v pejorativních souvislostech o sociologickém, resp. vulgárně sociologickém, pojetí literatury... Měříme-li však nedávnou minulost měřítky rozvinuté empirické sociologie, je víceméně deklarativní a deklarující koncepce umění jako »společenského jevu« z let padesátých dost nemilosrdně kompromitována. Ukazuje se, že i tradiční doména marxismu, tj. sociální výklad uměleckých děl, utrpěla v období

¹ *Sociologie románu*, Dějiny a současnost, 1965/2.

² Je zajímavé, že takovému defenzivnímu pojetí jsou poplatny i některé náročné filosofické

práce, jako např. partie o umění v Kosíkové *Dialektice konkrétního*, která vůbec postrádá sociologickou dimenzi.

dominujícího dogmatismu tolik šrámů a trhlin, že i v rámci současné sociologie umění statute spíše v roli zaostalého podivína, který namísto výkladu zařikává.“ A autor poznámky dodává, že si tuto skutečnost smutně uvědomil při četbě knihy Leo Lowenthala *Literatur und Gesellschaft* (Luchterhand, 1964). J. Cigánek tak vyjádřil pocit, který s ním sdílejí literární kritici a historici, tj. ti, kdo se snaží obohatit a oplodnit domény svého profesionálního zájmu o nové postřehy, podněty, horizonty a dimenze vědního oboru, který u nás začíná nabývat domovského práva už ne jen podle jména — pocit, který s ním s tím větším smutkem spojuje i samy sociologie.

Úkolem této práce je po Cigánkově informaci, která se omezila jen na několik hlavních obsahových rysů Lowenthalovy knihy, obrátit pozornost odborné veřejnosti k metodologické stránce Lowenthalova pojetí sociologie literatury, která v širším kontextu platí i pro metodologii sociologie kultury vůbec. Jako základ jsme vzali anglický originál Lowenthalovy knihy, který pod názvem *Literature, Popular Culture and Society* vyšel roku 1961 v Englewood Cliffs, New Jersey.

Kdo je Leo Lowenthal?

Lowenthal, jeden z předních současných sociologů Spojených států, je zároveň literární kritik, historik a filosof mezinárodního formátu. Narodil se ve Frankfurtu n. M. roku 1900 a po studiích na třech německých universitách pracoval od roku 1926 v Institutu für Sozialforschung ve Frankfurtu a později v New Yorku. Když musil natrvalo opustit Německo, stal se roku 1941 lektorem sociologie na Kolumbijské universitě a po kratším pobytu v „Centre for Advanced Study in the Behavioral Sciences“ na Stanfordské universitě v Kalifornii působil jako docent a od roku 1956 jako profesor sociologie na Kalifornské universitě v Berkeley. Jeho badatelský zájem sociologa má dvě vyhraněné oblasti: sociologii masové komunikace (a na úseku masové kultury zejména analýzu vlivu rozhlasu) a sociologii literatury. K jeho nejznámějším publikacím patří: *Prophets of Deceit* (s N. Gutermanem) z roku 1949, *Culture and Social Behavior* (s M. S. Lipsetem), *Literature and the Image of Man* z roku

1957 a námi již uvedená kniha [angl. orig. 1961, něm. verse 1964].

Publikace *Literature, Popular Culture and Society* se skládá z několika esejů, napsaných v různých časových obdobích za posledních třicet let³. Přece však má jednotící téma, základní svorník, syntetizující autorovy dlouhodobé vědecké zájmy.

Mnohostrannost, komplexnost pohledu a přístupu, úsilí o syntézu v rámci společenských vědních oborů, v němž sociologie je základním článkem širokého referenčního systému, je prvním předpokladem a zároveň i hlavním rysem Lowenthalovy metody zkoumání literárních jevů. Po první světové válce studoval čtyři roky společenské vědy a další čtyři roky literární historii, přičemž se celých těchto 8 let zároveň věnoval systematickému studiu filosofických disciplín. Po celou dobu svého pobytu ve Spojených státech, tedy po více než 30 let, se zabývá převážně sociologickou analýzou, zejména když se sociologie stala jeho odbornou profesí. Lowenthal o tom píše sám v úvodu ke knize, již se zabýváme: „Tato holá fakta mého intelektuálního života mohou označovat, že se k jednoznačně definované specializaci ani nepřiznávám, ani se jí nechluším. Věřím, že to je výhoda“. Přístup k sociologickému výzkumu z pozic humanitních věd, aniž ztrácíme ze zřetele sociologický pohled na tyto obory, je americkému autorovi základní premisou badatelského úsilí a jen lituje, že resortnické zájmy jednotlivých akademických specializací — („stubborn claims of privilege“) jen zatemňovaly tuto jednotu společenských disciplín⁴.

Odvolává se na francouzského filosofa a politického myslitele Ch. de Bonalda, pokládá Lowenthal literaturu za zvláště vhodného nositele základních symbolů a hodnot, integrujících jednotlivé sociální skupiny. V tomto smyslu literatura zahrnuje dva mocné kulturní komplexy: *umění* na jedné straně a *zboží* určené pro trh na straně druhé.

Literatura jako zboží je především indikátorem sociálních a psychologických charakteristik mas, jejich typických forem chování, postojů, věr, předsudků a aspirací. Symbolický význam tohoto zboží zvláštního druhu jako diagnostický nástroj pro studium člověka v moderní společnosti nelze nikdy přecenit. Literatura jako umění je na druhé straně výtvorem individuí a je prožívána

³ Kap. 1 *Populární kultura v perspektivě* je přepracovanou verzí statí *Historical Perspectives of Popular Culture* (The American Journal of Sociology, leden 1950). Kap. 3 *Diskuse o umění a populární kultuře: Anglické 19. století jako case study* byla napsána roku 1957 jako The Debate over Art and Popular Culture in 18th Century England. Kap. 4. *Triumf masových idolů* byla publikována v letech 1942/43 pod názvem *Biographies in Popular Magazine* (Radio Research). Kap. 5 *Literatura a společnost* shrnuje statí *The Sociology of Literature* (Communications in Modern Society, 1948) a partie z knihy *Literature and the Image of Man* (1957).

⁴ L. Lowenthal, uved. kn., XI. — Lze věřit, že dlouhodobá předchozí erudice v jiných vědních oborech se může stát předností i pro většinu našich sociologů, jímž objektivní postavení této

disciplíny v Československu po více než čtvrt století znemožňovalo systematické a hluboké studium.

⁵ Tamtéž, str. XI.

⁶ Interpretační tendenci vykládat každý lidský čin jak v jeho bezprostřední realitě, tak v jeho symbolickém významu, již Freud vyvažoval mechanistickými sklonky svých teorií, razila psychoanalytická psychologie cestu, po níž se později ubírala sociální psychologie, kulturní antropologie a sociologie kultury. Tento rys freudismu právem zdůraznil J. Cvekl ve svém kritickém pohledu na psychoanalýzu z hlediska současných názorů (*Ego-superego-id*, Literární noviny 1965/35). Je zbytečné připomínat, že většina amerických sociologů kultury, Lowenthala nevymíjaje, tvořivě recipuje vše, co je na Freudových myšlenkách živé a racionální.

individuálně. Zdá se tedy, že se vzdálena zájmu společenských pracovníků, a ti se jí dosud skutečně vyhýbají, alespoň ve své profesionální práci. „A přece je mým hlubokým přesvědčením, že zvláště od úsvitu naší éry za renesance znamená tvůrčí umělecká literatura jeden ze základních zdrojů studia vztahu mezi člověkem a společností“⁷. Už v úvodu ke své práci *Literature and the Image of Man* (Boston 1957) Lowenthal napsal: „Právě umělec portrétuje to, co je reálnější než realita sama“ — a rozboru této své teze věnuje značnou část knihy, o níž uvažujeme. Jeho analýza plně potvrzuje poznatek, který je dnes už všeobecným majetkem nejen sociologů kultury — že totiž hranice mezi tzv. vysokou a tzv. nízkou literaturou je velmi pohyblivá a relativní⁸.

K otázce vztahů mezi oběma kulturními komplexy, k jednomu z nejzávažnějších problémů sociologické interpretace kultury, načrtává Lowenthal plán výzkumu, vztahující se k vědecky fundovaným odpovědím na tyto hlavní otázky:

1. Máme tu co činit s dichotomií, oba jde o dva pojmy, které vznikly v různých logických kontextech?

2. Jsou rovnice umění ↔ vzhled ↔ elita na jedné straně a populární umění ↔ zábava ↔ masové obecnstvo na straně druhé platné?

3. Může se z umění stát populární kultura? A za jakých podmínek?

4. Bude se rozšiřování prostředků masové komunikace v moderní společnosti propast mezi uměním a populární kulturou zvětšovat?

5. Kdo rozhoduje o druhých zábavě a umění, předkládaných v dané společnosti?

6. Co je „dobré“ a co „špatné“ v jednotlivých uměleckých oborech a v populární kultuře?

Vyřešení těchto problémů se podle Lowenthala stane základem teorie populární kultury, kterou prozatím není s to ani začít formulovat⁹.

Formulace teorie populární kultury přispěje k sociologické interpretaci literatury jako umění a jako zboží, jejíž základní problematiku Lowenthal inventarizuje takto: *vztah mezi literaturou a společenským systémem, postavení spisovatele ve společnosti, společnost a sociální problémy jako literární materiál, společenské podmínky úspěchu*.

Pokud jde o první z aspektů a rovin této problematiky, je tu prvním úkolem „situovat literaturu do funkčního systému (frame) uvnitř každé společnosti a zase uvnitř různých úrovní stratifikace této společnosti“¹⁰. Druhým úkolem sociologa je studium literárních forem. Epika, lyrika, drama, román

mají specifické sociální souvislosti. Za klasický počátek studia tohoto aspektu považuje americký autor knihu G. Lukáče *Die Theorie des Romans* (Berlin, 1920).

Spisovatel je „specializovaný myslitel o individu“¹¹, intelektuál per se, pro něhož objektivní pramenné materiály jsou jen arbitrárním arсенálem vztahů, jehož užívá — užívá-li ho vůbec — vzhledem ke svým zvláštním estetickým záměrům¹², a představuje „prototyp intelektuálního chování“¹³. Problematika tohoto druhého aspektu studia se týká jednak subjektivních podmínek tvorby (literární tvůrce, resp. výrobce jako psychosociální individualita), jednak objektivních skutečností (zdroje prestiže a příjmů, tlak institucionalizovaných činitelů sociálního ovlivňování, vliv technologie a tržních mechanismů aj.), jednak mezních problémů subjektivních a objektivních aspektů.

Literární dokumenty hodnotí Lowenthal jako druhotný pramen pro historickou analýzu. Stávají se tím cennější, čím je méně primárních pramenů pro dané období. Literární památky patří do oblasti propedeutiky studia dějin a sociologie společenského vědomí. Po celá dlouhá uplynulá období byla literatura jediným zdrojem informací např. o soukromých mravech a módách, který tu byl k dispozici. K největším nedostatkům současných biografií, jimž americký sociolog věnoval speciální studii velmi známou v odborné literatuře (viz pozn. 3), patří pokusy interpretovat literární postavy zkratovými závěry na základě analogií s psychologii a mentalitou současného člověka. „Avšak ženy jako paní Bovaryová, Anna Kareninová nebo Faustova Markétka nemohou být interpretovány pouhou analogií: jejich problémy prostě dnes nemohou být prožívány, protože atmosféra, z níž vyrůstaly jejich konflikty, minula“... „Je úkolem sociologa literatury uvést zkušenost imaginárních charakterů ve vztah k specifickému historickému klimatu, z něhož pocházejí, a tak učinit z literární hermeneutiky součástí sociologie vědění“¹⁴.

Pod poslední kategorií problémů spadají podle Lowenthala tři skupiny otázek. Je to za prvé problém rozsahu poznání všeobecné sociální konstelace (all-embrancing social constellation), za níž se píše a čte (např. vliv války a míru, ekonomické konjunktury a deprese; vztah mezi distribuovanou a konzumovanou literaturou a jinými prostředky masové komunikace, jak jej zkoumal např. P. F. Lazarsfeld, *Radio and the Printed Page*, New York 1940). Druhý pomocný zdroj je třeba hledat v oblasti sociálního ovlivňování (social control), kde by bylo záhodno studium zaměřit např. k vládním subvencím divadlům, praktikovaným v Evropě, k výběru symbolů veřejného ovlivňování od Nobelovy ceny až k lokálním odměnám, k for-

⁷ Tamtéž, str. XII.

⁸ Nově zajímavé poznatky na toto téma přinesla R. Grebeníková v článku *O literatuře nízké, zábavné a masové* (Divadlo 4 1965).

⁹ Tamtéž, str. XVIII–XXI.

¹⁰ Tamtéž, str. 141.

¹¹ Tamtéž, str. 142.

¹² Tamtéž, str. 144. Autor upozorňuje na studii E. Bentleye *The Playwright as a Thinker* (New York 1946) jako na mimořádně úspěšný pokus převádět soukromý život do sociální scenerie a pak ji vykládat v sociologicky významných pojmech.